

Mamlakat to'lov tizimlarini rivojlantirishda elektron to'lov vositalaridan foydalanish imkoniyatlari

Narmamatov Ixtiyar Baxtiyarovich

Возможности использования электронных платежных инструментов при развитии платежных систем страны

Нармаматов Ихтияр Бахтиярович

Possibilities of using electronic payment instruments in the development of country payment systems

Narmamatov Ikhtiyar Bakhtiyarovich

Received: February 13, 2024 Revised: February 17, 2024 Accepted: March 16, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: To'lovlar va to'lov tizimlari sohasida yagona axborot va huquqiy muhitni yaratish, Markaziy bank tomonidan to'lov xizmatlari bozorini, to'lov tizimlarining faoliyat yuritishini, to'lov tizimlari operatorlari va to'lov xizmatlari ko'rsatuvchilarning faoliyatini samarali tartibga solish, to'lov xizmatlarining ommabopligi va shaffofligini oshirish, shuningdek, elektron pullar sohasidagi munosabatlarni va elektron pullar tizimi ishtirokchilari faoliyatini takomillashtirish borasida bir qator amaliy ishlar amalga oshirilmogda. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, markaziy banklarning raqamli valyutalari davlat kriptovalyutalaridan tubdan farq qiladi.

Kriptovalyutalardan to'lov vositasi sifatida foydalanish ko'lamining kengayishi naqd pullarga bo'lgan talabni va tijorat banklarining Markaziy bankdagi "Nostro" vakillik hisobraqamlaridagi pul mablag'lariga bo'lgan talabni kamaytirishi mumkin. Ammo, kriptovalyutalar muomalasining xavfli jihati shundaki, ular muomalasi markaziy banklar va davlat tomonidan nazorat qilinmaydi. Bu esa, kriptovalyutalarning barqarorligiga nisbatan jiddiy salbiy ta'sirni yuzaga keltirishi mumkin.

Maqolada O'zbekiston Respublikasida zamonaviy to'lovlar va to'lov tizimlarini keng joriy etishni ta'minlash bilan bog'liq dolzarb muammolar belgilab berilgan va ularni hal etish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: to'lovlar, to'lov tizimlari, elektron pullar, axborot-kommunikasiya, kriptovalyuta, emitent likvidlilik.

Аннотация. Создание единой информационно-правовой среды в сфере платежей и платежных систем, эффективное регулирование рынка платежных услуг со стороны Центрального банка, функционирования платежных систем, деятельности операторов платежных систем и поставщиков платежных услуг, ряд проводятся практические работы по повышению популярности и прозрачности платежных услуг, а также совершенствованию отношений в сфере электронных денег и деятельности участников системы электронных денег. Здесь следует отметить, что цифровые валюты центральных банков принципиально отличаются от государственных криптовалют.

Расширение использования криптовалют в качестве платежного средства может снизить спрос на наличные деньги и спрос на средства на представительских счетах Нostro коммерческих банков в ЦБ. Однако опасный аспект обращения криптовалют заключается в том, что их обращение не контролируется центральными банками и государством. Это может оказать серьезное негативное влияние на стабильность криптовалют.

В статье определены актуальные проблемы, связанные с обеспечением широкого внедрения современных платежей и платежных систем в Республике Узбекистан, и разработаны научные предложения по их решению.

Ключевые слова: платежи, платежные системы, электронные деньги, информация и связь, криптовалюта, эмиссия ликвидности.

Annotation. Creation of a unified information and legal environment in the field of payments and payment systems, effective regulation of the payment services market by the Central Bank, the functioning of payment systems, the activities of payment system operators and payment service providers, a number of practical works are being carried out to increase the popularity and transparency of payment services, as well as improving relations in the field of electronic money and the activities of participants in the electronic money system. It should be noted here that central bank digital currencies are fundamentally different from government-owned cryptocurrencies.

The increased use of cryptocurrencies as a means of payment may reduce the demand for cash and the demand for funds in Nostro representative accounts of commercial banks with the Central Bank. However, the dangerous aspect of the circulation of cryptocurrencies is that their circulation is not controlled by central banks and the state. This could have a serious negative impact on the stability of cryptocurrencies.

The article identifies current problems associated with ensuring the widespread implementation of modern payments and payment systems in the Republic of Uzbekistan, and develops scientific proposals for solving them.

Key words: payments, payment systems, electronic money, information and communication, cryptocurrency, liquidity issue.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentabrdagi "Milliy to'lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3945-sonli qaroriga asosan Milliy banklararo protsessing markazi 2018 yilning IV-choragida tashkil etildi va "Humo" to'lov tizimi 2019 yilning I-choragidan boshlab ishga tushirildi. Mazkur chakana to'lov tizimining ishga tushirilishi bank kartalariga asoslangan chakana to'lov xizmatlarini ko'rsatish sohasida raqobat muhitining shakllanishiga, iqtisodiyotda naqd pulsiz hisob-kitoblar ko'lamining sezilarli darajada oshishiga hamda bank kartalariga asoslangan chakana to'lov tizimlari faoliyati bilan bog'liq xatarlarning kamayishiga xizmat qiladi.

Markaziy bank huzurida xalqaro talablarga mos keladigan Ma'lumotlarni qayta ishlash markazini yaratish bo'yicha keng qamrovli tayyorgarlik ishlari olib borildi. To'lovlarning 24/7 rejimida o'tkazilishini ta'minlovchi yangi Tezkor to'lovlar tizimini joriy qilish yuzasidan pilot loyihasini amalga oshirish ishlari boshlandi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR

SHARHI

D.Kochergin va A.Yangirovaning fikrlariga ko'ra, "taqsimlangan reyestrlar" texnologiyalarini joriy qilish va ulardan keng ko'lamda foydalanish to'lov tizimlaridagi to'lov, kliring va o'zaro hisoblashish jarayonlarini tubdan o'zgartirishi mumkinki, buning natijasida ularning samaradorligi oshishi va hisob-kitob risklari pasayishi mumkin. Markaziy banklarning raqamli valyutalarini muomalaga chiqarilishi markaziy banklar faoliyatida taqsimlangan reyestrlar texnologiyalarini qo'llashning nisbatan muhim yo'nalishi hisoblanadi" [1].

V.Usoskinning xulosasiga ko'ra, to'lov mexanizmi bozor iqtisodiyotining tayanch tuzilmalaridan biri bo'lib, xo'jalik tizimida "buyumlar ayirboshlashga" vositachilik qiladi qiladi va iqtisodiy institutlarning faoliyat ko'rsatish samaradorligi uning aniq va uzluksiz ishlashiga bog'liqdir [2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tizimli yondashuvi analiz, sintez, induksiya va deduksiya,

monografik kuzatuv, statistik tahlil, abstrakt-mantiqiy fikrlash va istiqbolli prognozlash usullaridan keng foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasida tezkor to'lovlar tizimi 2020 yilning I-choragida ishga tushirilgan bo'lib, unga barcha tijorat banklarining ulanishi ta'minlandi. Buning natijasida masofadan xizmat ko'rsatish tizimlaridan foydalanuvchi korxonalar va tashkilotlar ham xuddi aholi kabi o'z to'lovlarini tunu kun real vaqt rejimida, ya'ni tijorat banklari filial va shahobchalari ish vaqtidan tashqari va dam olish kunlari ham amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Kriptovalyutalardan to'lov vositasi sifatida foydalanish ko'lamining kengayishi naqd pullarga bo'lgan talabni va tijorat banklarining Markaziy bankdagi "Nostro" vakillik hisob-raqamlaridagi pul mablag'lariga bo'lgan talabni kamaytirishi mumkin. Ammo, kriptovalyutalar muomalasining xavfli jihati shundaki, ular muomalasi markaziy banklar va davlat tomonidan nazorat qilinmaydi. Bu esa, kriptovalyutalarning barqarorligiga nisbatan jiddiy salbiy ta'sirni yuzaga keltirishi mumkin. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, markaziy banklarning raqamli valyutalari davlat kriptovalyutalaridan tubdan farq qiladi. Masalan, iqtisodiy ahvoli og'ir bo'lgan ayrim mamlakatlarda, masalan, Venesuela va Eron davlat kriptovalyutalari mavjud. Markaziy banklarning raqamli valyutalari bilan davlat kriptovalyutalari o'rtasidagi jiddiy farqlar quyidagilardan iborat:

– Markaziy bankning raqamli valyutalarini muomalaga chiqarish to'g'risidagi qaror Markaziy bankning boshqaruvchilar kengashi tomonidan qabul qilinadi, davlat kriptovalyutalarini muomalaga chiqarish to'g'risidagi qaror esa, siyosiy rahbariyat tomonidan qabul qilinadi;

Stend-bay akkreditivning boshqa hujjatlashtirilgan akkreditivlardan farq qiluvchi asosiy jihati shundaki, stend-bay akkreditivida akkreditivni ochgan bank mijozning to'lov majburiyati yuzasidan faqat mijoz to'lovga noqobil bo'lib qolganagina javobgar hisoblanadi. Shu jihatdan olganda, stend-bay akkreditivi bank kafolatini o'rnini bosa oladi [3].

XX asrning 70-yillaridan boshlab lokal harbiy konfliktlar, siyosiy beqarorlikning kuchayishi dunyoning ko'plab

mamlakatlarida siyosiy riskning chuqurlashishiga olib keldi. Bu esa, ushbu mamlakatlarning tijorat banklari tomonidan ochilgan hujjatlashtirilgan akkreditivlarni eksportyorlarning banklari tomonidan tan olinmasligiga olib keldi. Natijada, xalqaro to'lov amaliyotida ochilgan akkreditivni uchinchi mamlakat banki tomonidan tasdiqlash zaruriyati yuzaga keldi va hujjatlashtirilgan akkreditivlarning yangi shakli – tasdiqlanadigan akkreditivlar paydo bo'ldi. Tasdiqlanadigan akkreditivlar siyosiy riskdan qochish imkonini beradi.

Qizil hoshiyali akkreditivda akkreditiv summasining bir qismi avans tariqasida importyor tomonidan eksportyorga o'tkazib beriladi. Bu esa, eksportyor faoliyatidagi aylanma mablag'larni to'ldirish muammosini hal qilish imkonini beradi. Bu esa, O'zbekiston amaliyoti uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, respublikamiz iqtisodiyotida to'lovsizlik muammosi mavjud.

Hozirgi davrda xalqaro amaliyotda qizil hoshiyali akkreditivlarning quyidagi ikki turidan foydalanilmoqda:

- ta'minlanmagan yoki sof shartli qizil hoshiyali akkreditiv;

- ta'minlangan yoki hujjatlashtirilgan shartli qizil hoshiyali akkreditiv.

Ta'minlanmagan qizil hoshiyali akkreditivda avans summasi benefitsiarning arizasiga asosan beriladi.

Ta'minlangan qizil hoshiyali akkreditivda avans summasi omborxonalar tilxati taqdim qilinganda beriladi va bunda benefitsiar konosament va boshqa tovar hujjatlarini taqdim etish majburiyatini oladi [4].

Shu sababli, elektron vositalarning egalarini haqqoniyligini aniqlash jarayonlari takomillashtirilishi kerak.

Hozirgi davrda raqamli moliyaviy aktivlar bozori Yevropa va AQShda hamda Osiyoning bir qator mamlakatlarida mavjud.

Hozircha ushbu bozorlarda faqat raqamli qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilinmayapti. Masalan, Germaniyada raqamli obligasiyalar, Xitoyda davlat banklarining obligasiyalari, Rossiyada kompaniyalarning raqamli aksiyalari [5].

2011 yilda kriptovalyutalar tarkibiga laytkoin qo'shildi (inglizcha Litecoin), 2013 yilda praimkoin (inglizcha. Primecoin).

Hozirgi kunda 1750 ta kriptovalyuta to'g'risida ma'lumotlar mavjud [6].

Ammo, hozirga qadar faqat bitta davlatda (Salvador) kriptovalyutalar rasman davlat tomonidan tan olindi.

Raqamli moliyaviy aktivlarni sotib olish va sotish operatsiyalari raqamli moliyaviy aktivlarni ayirboshlash operatori orqali amalga oshiriladi. Raqamli moliyaviy aktivlar muomalasining dolzarb masalalaridan biri bo'lib, ularning xavfsizligini ta'minlash masalasi hisoblanadi [7].

Bitcoin blokcheyni AQSH Standartlar va texnologiyalar milliy instituti tomonidan chiqarilgan va axborotni qayta ishlash federal standart sifatida qabul qilingan SHA-256 shifrlash standartida ishlaydi. Blok yechimini topish uchun zarur bo'lgan ko'p martalik matematik hisob-kitoblarni takrorlash murakkabligi hisoblash qurilmasidan masalani yechishni talab qiladi.

Foydalanuvchilarning ma'lumotlarini himoya qilishning ishonchli usullaridan biri bo'lib, xavfsizlikning apparatli modullaridan (HSM) foydalanish hisoblanadi. Ushbu modellarning jismoniy va logik arxitekturasi foydalanuvchining ma'lumotlarini shifrlash kalitlarini tashqi xavflardan va insayderlik xavflaridan himoya qilishni ta'minlaydi. Bu yerda insayderlik xavflari deganda mazkur servislarning egalari va administratorlari bilan bog'liq bo'lgan risklar tushuniladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xorijlik iqtisodchi olimlarning milliy to'lov tizimlarining barqarorligini ta'minlashda kredit pullaridan to'lovlarni amalga oshirida foydalanish va tartibga solish, yagona axborot hududi imkoniyatlari doirasida bozor ishtirokchilarining xarajatlarini optimallashtirish, pullarning iqtisodiyotda pul kapitali sifatida harakatlanish operatsiyalarini amalga oshirishda kapitallar bozorini nazorat qilishga alohida e'tibor qaratish xususidagi qarashlarini O'zbekiston amaliyoti uchun amaliy ahamiyati shundaki, birinchidan, respublikamiz amaliyotida kredit pullarining muhim turi bo'lgan tijorat veksellari mavjud emas; ikkinchidan, moliya bozori ishtirokchilarining xarajatlari inflyatsiya va devalvasiya ta'sirida oshib bormoqda; uchinchidan, banknotalar bo'lgan talab hozirga qadar yuqorilgicha

qolmoqda.

Iqtisodchi olimlarning eskou hisobraqamlarini naqd pulsiz hisob-kitoblarning yangi, istiqbolli instrumenti ekanligi xususidagi xulosasi amaliy ahamiyat kasb etadi. Ammo, ular eskrou hisobraqamidagi pul mablag'lari to'lovchining xo'jalik aylanmasidan chiqib qoladimi yoki chiqib qolmaydimi, degan masalaga oydinlik kiritishmagan [8].

Iqtisodchi olimlarning iqtisodiyotda amalga oshiriladigan to'lovlarning uzluksizligini ta'minlashda tijorat banklarining vakillik hisobraqamlari orqali amalga oshiriladigan to'lovlarning uzluksizligini ta'minlash prinsipini muhim ahamiyat kasb etishi xususidagi xulosasi o'rinli. Biroq, tijorat banklarining "Nostro" vakillik hisobraqamida yuzaga keladigan vaqtinchalik pul mablag'lari yetishmovchiligi muammosini faqat Markaziy bankning kunlik va overdraft kreditlari hisobidan emas, balki vakil banklar tomonidan ajratiladigan kreditlash limitlari ham muhim rol o'ynaydi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Narmamatov Ixtiyar Baxtiyarovich** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti, PhD / **Нармаматов Ихтияр Бакhtиярович** - Каршинский инженерно-экономический институт Доцент кафедры «Инновационная экономика», PhD / **Narmamatov Ikhtiyar Bakhtiyarovich** - Karshi Engineering and Economic Institute Associate Professor, Department of Innovative Economics, PhD

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Кочергин Д.А., Янгирова А.И. Центробанковские цифровые валюты: ключевые характеристики и направления влияния на денежно-кредитную и платежную систему//Финансы: теория и практика. – Москва, 2019. – №4. – С. 81.
- [2] Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: Управление и операции. – М.: ЛЕНАНД, 2019. – С. 139.
- [3] Central Banks and Distributed Ledger Technology: How are Central Banks Exploring Blockchain Today? World Economic Forum's White Paper. 2019. – R. 5.
- [4] Дудин С. А. Платежные системы: базовые категории, классификация, направления развития//Вестник НГУЭУ, 2012. – № 3. – С. 230-236
- [5] Шеремят А., Сайфуллин Р. Методика

финансового анализа предприятия. – Москва: ЮНИ-ГЛОБ, 2010. – С. 115.

[6] Zaynalov.R, Normamatov I.B. Journal is organized by INNOVATIVE SCIENCE PUBLISHING (Germany), Ballindamm 39 20095 Hamburg, Germany Vol. 1 No. 8 (2022): Web of Scholars : Multidimensional Research Journal . December 15, 2022

[7] O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2019 yildagi faoliyati to'g'risida hisobot (B. 58-59) // www.cbu.uz.

[8] Pul-kredit siyosati//www.cbu.uz.